

ЕТНОПЕДАГОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ УЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

***Анотація.** У статті на основі визначення та характеристики змісту етнопедагогічної компетентності представлено фрагмент досвіду вчителя початкових класів, який володіє цим видом професійної компетентності.*

***Ключові слова:** професійна компетентність, етнопедагогічна компетентність учителя, етнопедагогічні компетенції учителя початкових класів, народні традиції в освітньому процесі початкової школи, гончарство.*

***Abstract.** Based on the definition and characteristics of the content of ethnopedagogical competence, the article presents a fragment of the experience of a primary school teacher who possesses this type of professional competence.*

***Key words:** professional competence, ethnopedagogical competence of a teacher, ethnopedagogical competences of a primary school teacher, folk traditions in the educational process of primary school, pottery.*

Вступ. У контексті реалізації положень Концепції Нової української школи постала потреба в учителях, спроможних втілювати в життя ідеї сучасних освітніх підходів, розробляти моделі формування в учнів системи цінностей, залучати школярів до різних видів діяльності з розвитком стратегії роботи, спрямованої на удосконалення їхньої емоційної саморегуляції, формування психологічно безпечного освітнього середовища тощо. Вирішення такої палітри завдань зі здатністю виявляти гнучкість у визначенні сценарію власної рольової поведінки доступне фахівцям зі сформованою професійною компетентністю.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Тенденції глобалізації економіки, поліетнізації суспільств, які внаслідок міграційних процесів та прозорості кордонів зазнає значна кількість країн світу, нестабільність сучасного життя, пов'язані з війною в Україні, актуалізують, як підкреслюють науковці, звернення до етнічних цінностей, етнічної самоідентифікації як захисної реакції людської психіки. Ігнорування зазначених явищ, етнічних педагогічних традицій призводять до неякісної організації педагогічних процесів у закладах освіти. Осмислити закономірності соціалізації особистості з огляду на

традиції та трансформацію соціокультурного простору, організувати на цій основі культуровідповідне освітнє середовище спроможний учитель, складовою професійної компетентності якого є етнопедагогіка.

Особливої ваги етнопедагогічна компетентність набуває для вчителя початкових класів, оскільки від грамотного врахування ним специфіки формування особистості кожної конкретної дитини, творчого оперування надбаннями різних розділів педагогіки залежить тривалість адаптації до шкільного навчання, якість розвитку психічних процесів, формування світогляду, системи цінностей і переконань учнів, їхня готовність успішно оволодівати основами наук, ставати гідними громадянами суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Компетентнісний підхід в освіті схарактеризований Н. Бібік, О. Пометун, О. Савченко та ін. Сутність поняття професійної компетентності вчителя, особливості організації процесу формування різних видів цього особистісного утворення досліджували О. Бігич, Н. Гузій, О. Гура, І. Зязюн, Н. Кічук, В. Радул, С. Раков, Л. Хоружа, О. Шестоपालюк та інші вчені.

Проблеми етнопедагогіки описували В. Кононенко, В. Кузь, В. Лаппо,

Н. Лисенко, В. Мосіяшенко, М. Стельмахович, Є. Сявавко, Т. Усатенко, М. Хайруддінов та ін. До характеристики поняття «етнопедагогічна компетентність» у контексті етнокультурологічної підготовки майбутнього вчителя звертались І. Байкова, О. Березюк, Т. Горохова, Т. Чикалова, використання етнопедагогічних джерел для формування національно-культурної ідентичності підростаючих поколінь розглядали у своїх працях О. Дудко, О. Матвійчук, Н. Петрошук. У більшості зазначених досліджень приділяється увага специфіці формування етнопедагогічної компетентності майбутніх учителів української мови та літератури, соціальних педагогів, музичних керівників закладів дошкільної освіти, зокрема у період підвищення їхньої кваліфікації. Етнопедагогічна компетентність та її виявлення у професійній діяльності вчителя початкових класів не знайшли належного висвітлення в науковій літературі, що й зумовило мету цієї статті.

Мета статті – звернути увагу на окремі аспекти виявлення етнопедагогічної компетентності у професійній діяльності вчителя початкових класів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Номінація нових вимог до результатів професійної діяльності вчителя підтверджує правомірність перегляду змісту професійної компетентності педагога. Акмеологічний аналіз професіоналізму фахівця в галузі освіти зумовив можливість виявлення цього змісту через різні види професійної компетентності вчителя.

Специфічною компетентністю освітян виступає педагогічна компетентність, динамічність якої, як наголошує Н. Волкова, зумовлена «змiнами суспiльства, стратегiчних орієнтирів освіти, проблемами, що впливають із особистого досвіду й специфіки діяльності кожного педагога» [1, с. 487–488]. Динамічність змісту педагогічної компетентності, на нашу думку, визначається й розвитком педагогіки як науки, удосконаленням поглядів фахівців на процес формування особистості через поглиблення аналітичних можливостей у контексті окремих її розділів. Саме до таких різновидів педагогічної компетентності варто віднести етнопедагогічну компетентність.

Актуальність етнопедагогічної компетентності для сучасних учителів зумовлена етносоціальною структурою українського суспільства [3, с. 8],

поліетнічністю більшості європейських країн, новітніми міграційними процесами, викликаними змінами в економічній системі, екологічними зрушеннями у світі та війнами, світовими тенденціями громадянського виховання дітей і молоді тощо. Як засвідчує практика, ігнорування в таких умовах систем етнічних цінностей, наявних стереотипів у поведінці та розвитку людини, що мають культурно-історичну зумовленість, нехтування етнічними педагогічними традиціями призводять до неякісної організації процесів навчання і виховання поколінь, які зростають, загострюють негативні тенденції в суспільстві, у системі освіти. До таких явищ відносять зниження рівня успішності навчання, зменшення показників розвитку особистості учнів, збільшення кількості конфліктних ситуацій у спілкуванні вчителів із батьками школярів; омолодження дитячої злочинності, зростання рівня дитячої захворюваності тощо. Не випадково вчені Великобританії, Іспанії, Китаю, Німеччини, Нової Зеландії, Норвегії, Франції, Японії та інших країн світу виявляють посилений інтерес до традицій народної педагогіки. Переосмислення та відродження деяких виховних звичаїв у різних народів набуває своєї популярності як чинник стабілізації міжнаціональних відносин, джерело формування міжетнічної толерантності, чинник удосконалення процесів екологічного та валеологічного виховання, засіб підвищення професійної компетентності вчителів і вихователів.

Етнопедагогічну компетентність у роботі ми трактуємо як різновид педагогічної компетентності, що є динамічним особистісним утворенням фахівця в галузі освіти, яке передбачає опанування педагогом системи етнопедагогічних знань, умінь і навичок кваліфікованого опрацювання надбань світової народної педагогічної культури, урахування актуальності окремих її елементів у процесі осмислення педагогічної теорії та організації сучасної педагогічної практики, що дає змогу спеціалістові реалізувати гуманістичний підхід до своєї професійної діяльності й оптимально виявити власний творчий потенціал [9, с. 110].

Важливість зазначеного виду професійної компетентності педагога простежується й у Професійному стандарті «Вчитель закладу загальної середньої освіти» [8]. Аналіз змісту професійного стандарту та його зіставлення із сутністю професійної компетентності засвідчує, що етнопедагогічна компетентність

вможливилося якісне навчання здобувачів освіти, забезпечення вчителем партнерської взаємодії, його участь в організації безпечного та здорового освітнього середовища на таких ціннісних орієнтирах: формування культури здорового способу життя здобувача освіти, забезпечення його гармонійного розвитку; створення безпечного освітнього середовища, у якому забезпечено атмосферу довіри; плекання у здобувачів освіти любові до рідного краю, відповідального ставлення до довкілля; утвердження людської гідності, чесності, милосердя, доброти, справедливості, співпереживання, взаємоповаги і взаємодопомоги, поваги до прав і свобод людини; формування в здобувачів освіти патріотизму, поваги до культурних цінностей українського народу, його історико-культурного надбання і традицій, державної мови; формування української національної та громадянської ідентичності, готовності до захисту незалежності, національних цінностей України тощо [8, с. 6–33].

Етнопедагогічна компетентність важлива для вчителів різних профілів. Для вчителів початкових класів зазначений вид компетентності набуває особливої цінності, оскільки саме від їхньої здатності творчо опрацювати світовий педагогічний досвід, враховувати етнічну належність вихованців, майстерності в організації педагогічного спілкування, освітнього процесу загалом, залежить здоров'я, загальний рівень розвитку дитини, її ставлення до школи, освіти, характер навчальних досягнень не лише в початковій школі, а й в основній та старшій, успішність партнерської взаємодії з батьками учнів тощо.

Для детальнішої характеристики етнопедагогічної компетентності вчителя початкових класів ми звернулись до будови цього виду компетентності. У статті ми акцентували увагу на культурологічних аспектах етнопедагогічної компетентності та враховували, що зміст і структура цього виду професійної компетентності вчителя визначаються її зв'язками із загальною, педагогічною й етнопедагогічною культурами. Вагомість зазначених видів культури для професійної діяльності вчителя простежується й у працях В. Гриньової, яка наголошувала на тому, що сутність виховання полягає у переданні «від покоління до покоління, від народу до народу, від суспільства до особистості» збережених у культурі цінностей [2, с. 2].

Різноманітний аналіз народного педагогічного досвіду та його зіставлення з основними завданнями етнопедагогіки як науки підтверджують думку про те, що етнопедагогічна компетентність учителя демонструє рівень засвоєння ним народної педагогічної культури, яка віддзеркалюється у складниках народної педагогіки, до яких відносять народне родинознавство, народне дитинознавство, народне виховання, народну дидактику, народну педагогічну деонтологію. Відповідно, етнопедагогічна компетентність передбачає опанування вчителем системи знань про етнос, народні погляди на дитину, її вікову періодизацію, особливості родинного виховання дітей; мету, завдання, принципи, правила, методи, засоби, прийоми, форми навчання і виховання юних поколінь; особливості виховання патріота-лицаря та формування в дітей зорієнтованості на національне й загальнолюдське; педагогіку народного календаря та специфіку виховання засобами різних видів народного мистецтва; народні погляди на ідеали учителя тощо [10, с. 32].

Аналіз навчальних планів, типових освітніх програм для початкової школи, практики професійної діяльності педагогів засвідчив, що вчителі початкових класів організують знайомство з рідною та іноземними мовами, традиціями народного спілкування, народною творчістю (піснями, танцями, казками, легендами, малими фольклорними формами: загадками, скоромовками, прислів'ями, приказками, усмішками, ігровим фольклором); народними іграшками та іншою ігровою атрибутикою; традиціями та засобами театралізації; народними святами, обрядами, мистецькими традиціями; народними іграми, спрямованими на трудове, фізичне, розумове та інші види виховання [7]. Педагоги-майстри для формування математичних компетенцій у сучасних школярів застосовують в освітньому процесі початкової школи народні задачі, традиційні способи обчислення; для формування мовних і мистецьких компетенцій на основі ознайомлення з фольклором націлюють дітей на створення власних загадок, лічилок, казок; забезпечують самореалізацію молодших школярів у різних видах музично-художньої, акторської, творчої діяльності; створюють підґрунтя для національного самовияву у межах оволодіння учнів знаннями щодо технік традиційного декоративно-ужиткового мистецтва та ремесел як культурної спадщини

українського народу (вишивка, витинанка, нитяк, ткацтво, гончарство тощо). Усе це характеризує вчителя початкових класів як фахівця зі сформованою етнопедагогічною компетентністю.

Одним із таких прикладів професійної діяльності вчителя початкових класів є досвід роботи вчителя вищої кваліфікаційної категорії Богданівської філії Богданівського ліцею імені І. Г. Ткаченка Тетяни Анатоліївни Поперечної, яка присвятила школі більше двадцяти років свого життя. На виявленні етнопедагогічних аспектів цього досвіду ми і зосередимось.

Творчий учитель, якому надана можливість самостійно вибирати способи досягнення поставлених освітніх завдань, ніколи не буде обмежуватися тими методичними рекомендаціями, які відомі всім фахівцям цього профілю. Пошук шляхів реалізації діяльнісного підходу в умовах Нової української школи у контексті відродження культурних традицій українців привів до спроби застосування в освітньому процесі початкової школи ліплення з глини як основної техніки гончарства.

У сучасному освітньому просторі, що розвивається відповідно до Концепції Нової української школи, особливої цінності набувають види діяльності, які поєднують навчання, емоційне проживання досвіду та творчість. Саме таким потужним педагогічним інструментом виявилось ліплення з глини. Важливо, що у процесі ліплення у дітей зникає страх помилитися, оскільки будь-яку форму можна змінити, удосконалити, почати заново. Така особливість цього освітнього засобу дає змогу формувати низку важливих компетенцій, проголошених Концепцією Нової української школи, – сміливість діяти, експериментувати, шукати власні рішення.

Спочатку на уроках «Дизайн і технології» першокласники із задоволенням виготовляли з глини найпростіші вироби: тарілки, мисочки, равликів тощо. Згодом на уроках «Я досліджую світ» почали ліпити планети, що непомітно перетворило пізнання Всесвіту на творчість. Пізніше з'явилися гарбузи, пташки, коники, баранці. Через прості форми й образи діти торкалися культурної спадщини, усвідомлювали цінність ручної праці, відчували зв'язок із рідною землею.

Як відомо, дитяча творчість, навіть у найпростішій формі, потребує глибокого змісту, опори на знання, спостереження, дослідження. Саме тому постала мета

перетворити учнів на справжніх маленьких науковців – дослідників глини, її властивостей, традицій та історії гончарства. Для досягнення цієї мети у першому класі була організована екскурсія до села Цибулеве (Кропивницький район, Кіровоградська область). Там В. Вознюк відроджує традиції козацтва, живе та надихається витворами народного ремесла [4]. Володимир Анатолійович зустрів школярів із щирою гостинністю. Він провів їх музеєм, де зібрані унікальні експонати, що розповідають про культуру і побут українців, показав, як глина проходить свій шлях: від грудочки землі до готового виробу, який потім радує людей у домівках. Діти слухали із захопленням, ставили запитання, торкалися глиняних виробів, порівнювали, дивувалися. Для них це було першим справжнім дотиком до ремесла, можливістю побачити, що мистецтво гончарства – це не просто гра, а справа життя, наповнена любов'ю, терпінням і вірою в красу. Поїздка показала, що живе спілкування з майстром народжує справжнє захоплення гончарством, надихає на нові відкриття у цій сфері.

Цю думку підтвердила ще одна зустріч, яка сталася після опублікування у соціальних мережах ролика про ліплення молодшими школярами пташки. На публікацію

Рис. 1. Гончарний куточок

відгукнулася майстриня-гончарка з Одещини Л. Тихонова. Вона запропонувала дистанційно провести для молодших школярів майстер-клас. Під час цього заняття діти дивилися, як у її руках оживає глина, як із простої грудочки постає виріб – теплий, справжній, наповнений душею. Це була не просто зустріч – це був урок майстерності, щирості й натхнення. А згодом Лариса Юрїївна надіслала свої глиняні вироби: маленькі глечики, пташок, дзвіночки, різні фігурки. Усі разом вирішили створити в класі «Гончарний куточок», де виставили ці вироби поруч із учнівськими роботами (рис. 1). Тепер це місце – осередок натхнення, тепла й гордості за те, що учні класу торкнулися справжнього народного мистецтва.

Молодший школяр пізнає навколишню дійсність не лише завдяки слову вчителя, а передусім через дотик, рух, емоцію, власний

Рис. 2. Ліплення розвиває цілеспрямованість, вольові якості

досвід. Ліплення з глини виявилось для учнів певним простором внутрішньої свободи, де у діалозі з матеріалом і з самим собою відбувався комплексний розвиток дитини. Практика підтвердила, що ліплення з глини розвиває дрібну моторику, а це позитивно впливає на всі психічні процеси та готує до письма; формує вольові якості: цілеспрямованість, посидючість, вміння доводити справу до кінця (рис. 2); покращує сенсорний розвиток, оскільки дитина відчуває текстуру матеріалу, його температуру, вологість, щільність; удосконалює естетичний розвиток: учні вчать бачити і відчувати форму, об'єм, пропорції, ритм, гармонію, втілювати в життя художні задуми; сприяє формуванню соціально-емоційних навичок: знімає зайве напруження, зменшує тривожність, дає віру у власні сили, зосереджує увагу на почуттях, викликає потребу у спілкуванні. Під час виконання групового завдання діти вчать бути уважними, домовлятися, допомагати, поважати індивідуальність кожного.

Сучасна початкова школа зорієнтована на формування у здобувачів освіти ключових компетентностей, необхідних людині для успішного життя [5, с. 15]. Як засвідчує практика, ліплення з глини може сприяти формуванню в учнів низки таких компетентностей: навчання впродовж життя, екологічної, громадянської, соціальної, підприємницької, культурної та інших. Так, формуванню культурної компетентності сприяє знайомство учнів із традиціями гончарства як ремесла та народного мистецтва, зокрема й із народною іграшкою, із традиційними орнаментами, що дає їм змогу усвідомити себе частиною української культурної спільноти.

Гончарство й глиноліплення як засоби педагогічного процесу можуть інтегруватися в уроки з дисциплін різних освітніх галузей, а також у гурткову та позакласну роботу. Особливе місце зазначений вид діяльності молодших школярів може зайняти на уроках позакласного читання. Так, підготовка до тем, пов'язаних із гончарством, передбачає добір художніх текстів, легенд, казок та оповідань про гончарів, народні ремесла, силу людських рук. Учні читають уривки творів, обговорюють образ майстра, його характер, працьовитість, любов до своєї справи. Діти замислюються: «Хто такий гончар? Чому його праця важлива? Які риси характеру потрібні, щоб створити справжній виріб?» Після читання відбувається перехід до практики.

Тоді ліплення набуває нового змісту. Діти вже не просто створюють предмет, а ніби стають маленькими майстрами, які продовжують традицію. Тексти оживають у їхніх роботах. Практика засвідчила, що інтеграція не потребує штучних конструкцій. Вона виникає природно, коли діяльність є змістовною й емоційно наповненою. Ліплення з глини допомагає поєднати слово й дію, традицію й сучасність, індивідуальну творчість і колективну взаємодію. Компетентнісний та інтегративний потенціал занять із ліплення полягає в тому, що дитина одночасно читає, відчуває, мислить, досліджує, спілкується і творить.

Із кожним кроком поглиблення у гончарство ми переконувалися, що ліплення з глини об'єднує. Молодші школярі, коли стали другокласниками, вирішили підготувати невеликий майстер-клас для учнів першого класу. Вони прийшли до першокласників у гості із посмішками, із глиною, з натхненням у серці. Кожен допомагав комусь молодшому – хтось показував, як зробити крила пташці, хтось – як розкачати кульку чи надати їй форму. Першокласники дивилися на старших із захопленням, а другокласники, у свою чергу, відчували гордість і відповідальність. Глина ставала для них спільною мовою, містком між класами та учнями різного віку.

Рис. 3. Гарбузи з глини

Кожна подія у класі – це не просто свято, а нагода навчитися, відчути, пізнати світ через дію і творчість. Так з'явилася ще одна яскрава сторінка «глиняної» історії класу – святкування Дня гарбузової каші [6]. Оскільки гарбуз – це теж частина української традиції, символ щедрості, достатку, затишку, доречно було поєднати по-домашньому тепле свято із захопленням гончарством. Діти з цікавістю дізнавалися, як колись господині готували гарбузову кашу, які звичаї супроводжували цей процес, чому гарбуз вважали «сонячним овочем», що приносить добробут у дім. А потім запрацювала дитяча фантазія: на столах з'явилися глиняні гарбузики, зроблені дитячими руками (рис. 3). Кожна робота була неповторною. І щоб вироби з глини стали максимально схожими на реальні плоди природи, діти їх розфарбували.

Протягом цього свята інтегрувалися навчальні матеріали з різних предметів. На заході згадували традиції української кухні, вчилися працювати з матеріалами, розвивали дрібну моторику, відчуття форми і кольору, уяву. Це було поєднання технологій та дизайну, естетики і народознавства – справжня лабораторія творчості й добра. Діти під час уроку читання із задоволенням читали про гарбуз та кашу з нього. А після уроків разом з батьками смакували справжню гарбузову кашу домашнього приготування та ділилися емоціями від тематичного заняття гончарством. Це свято стало прикладом того, як можна навчати через гру, традицію і творчість одночасно. Як через прості, на перший погляд, речі – глину, гарбуз, дитячі руки – народжується велика любов до праці, до рідної культури, до життя (рис. 4). Так, через глину, ручну працю, спільне творення ми почали відкривати для себе глибини української культури – звичаї, свята, символи, образи, що живуть у кожному селі, у кожній родині.

Своєрідним логічним продовженням наших пошуків стало святкування Різдва. Школярі ретельно готувалися до цього свята: вивчили колядку (з якою потім ходили колядувати), познайомилися з історією свята, дізналися, як колись українці готувалися до Святої вечері, як прикрашали оселю, як берегли і передавали родинні традиції. Говорили про те, що Різдво – це не просто свято, а час, коли люди об'єднуються, коли добро і тепло мають силу творити дива. Звичайно, ми не забули і про наше улюблене ремесло. Згадували, що народні ремесла завжди йшли поруч із

Рис.4. День гарбузової каші

традиціями – вони допомагали людині не лише прикрасити побут, а й осмислити себе в цьому світі, передати добро своїми руками (рис. 5).

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Отже, етнопедагогічна компетентність – це різновид професійної компетентності вчителя, який дає змогу сучасному фахівцеві гармонійно реалізувати положення Концепції Нової української школи із застосуванням традиційних засобів народної педагогіки. Одним із таких засобів виступає ліплення з глини як основна техніка гончарства, що і в початковій школі може виступити повноцінним інструментом втілення в життя ідей компетентнісного підходу. Завдяки глині молодший школяр вчиться не лише ліпити форму – він поступово створює свій внутрішній світ, формуючи ті

Рис.5. Вироби з глини, виготовлені учнями 2-го класу

якості, які залишаються з людиною на все життя: терпіння, уважність, креативність, любов до праці, любов до рідної землі та інші.

Представлена робота не претендує на вичерпне висвітлення проблеми. Перспективами її вивчення можуть виступати система залучення учнів початкової школи до гончарства як традиційного ремесла українців та особливості застосування у цьому процесі інтернет-ресурсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волкова Н. П. Педагогіка: навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2007. 616 с.
2. Гриньова В. М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти) : монографія. Харків : Основа, 1998. 300 с.
3. Етнонаціональна структура українського суспільства : довідник / В. Б. Євтух, В. Г. Трощинський, К. Ю. Галушко, К. О. Чернова. Київ : Наукова думка, 2004. 342 с.
4. Єрунова О. Гайдамацька Січ – духовний заповідник на Знам'янщині. *Вісник Кіровоградщини*. URL : <https://vk.kr.ua/putivnyk/tourist-objects/museums/4449-gaydamacka-sch-duhovniy-zapovdnik-na-znamyanschin.html> (дата звернення: 15.03.2026).
5. Нова українська школа: поради для вчителя / за заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : Літера ЛТД, 2019. 208 с.
6. Поперечна Т. А. День гарбузової каші! YouTube. URL : <https://youtu.be/c8U2Oasft2g> (дата звернення: 17.03.2026).
7. Освітні програми. 1–4 класи. Освіта. UA. URL : <https://osvita.ua/school/program/program-1-4/60529/> (дата звернення : 20.03.2026).
8. Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти» (2024 р.). Національне агентство кваліфікацій. URL : https://register.nqa.gov.ua/uploads/0/646-ilovepdf_merged.pdf. (дата звернення : 21.03.2026).
9. Ткаченко О. М. Етнопедагогічна компетентність як показник конкурентоспроможності сучасних фахівців у галузі дошкільної та початкової освіти. Формування конкурентоспроможного фахівця в галузі дошкільної та початкової освіти : монографія. Харків : Мачулін, 2018. С. 108–136.
10. Ткаченко О. М. Теоретико-методичні засади формування етнопедагогічної компетентності майбутніх вчителів гуманітарного профілю : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Черкаси, 2013. 42 с.